

Seçim Öncesi Türkmenistan Manzaraları ve Yönetim Şekli

Türkmenistan, 12 Şubat 2017 tarihinde yeni başkanını seçecek. Göstermelik de olsa yapılacak olan bu seçimler, son bir yıldır yaşanan ekonomik sorunların gölgesinde gerçekleşecek. Orta Asya'da 5,5 milyonluk bir ülke olan Türkmenistan, dünyaya kapalı rejimi ve kendi içinde farklı uygulamalarıyla dikkat çekiyor. Ülke, izlediği politikalarla Kuzey Kore'ye benzetilirken halka sunulan birtakım sosyal imkânlar açısından değerlendirildiğinde son bir yıl öncesine kadar post Sovyet coğrafyanın Kuveyt'i olarak görülüyordu.

Sovyet dönemi cumhuriyetlerinin en yoksullarından biri olan Türkmenistan, 1991 yılında bağımsızlığını kazanmasından sonra sahip olduğu doğalgaz rezervleri sayesinde kısa sürede zenginleşti. 20 seneyi aşkın bir süredir sağlık hizmetlerinin yanı sıra elektrik, doğalgaz, su ve şehir içi ulaşım hizmetlerinin ücretsiz olduğu Türkmenistan'da yakıt fiyatları da son derece ucuz.

Zenginleşen devletin sunduğu bu türden imkânlar, bir anlamda vatandaşın iktidara bağlılığının teminatı olarak görülüyor. Eski komünist zihniyetten kurtulamamış olan ülkenin ilk devlet başkanı Saparmurat Niyazov, kademe kademe uygulamaya koyduğu otoriter yönetim usulüyle ülkeyi kendi menfaatlerine göre idare etti. Bu doğrultuda önce parlamentoda kendisini tüm dünya Türkmenlerinin tek ve değişmez lideri ilan ederek "Türkmenbaşı" unvanını aldı. 1994-1995 yılları arasında halkla gerçekleştirilen bir dizi görüşmeden sonra halk kanadından parlamentoya Türkmenbaşı'nın "şah" ilan edilmesi ve devletin yönetim usulünün "şahlık" olarak değiştirilmesi teklifinde bulunuldu. Ardından yapılan anayasal değişikliklerle ülkenin cumhuriyet statüsü kaldırıldı. Ancak Türkmenistan'daki yönetim şeklinin değiştirilmesine hem komşu Rusya, Özbekistan ve Kazakistan liderleri olumlu reaksiyon vermedi hem de Niyazov'un oğlu ile yaşadığı bazı aile içi sorunlar, şahlık meselesinde geri adım atılmasıyla sonuçlandı. Yine de 2003 yılında Niyazov ülkenin değişmez ve alternatifsiz başkanı ilan edildi. 2007'ye kadar ülkedeki tek parti, eski Komünist Türkmenistan Partisi'nin uzantısı olan Demokrat Parti idi. Bağımsızlıktan sonra Komünist Parti'nin tüzüğünde bazı değişiklikler yapan Niyazov, partinin başkanlık koltuğunda oturmaya devam etti.

Yeni kurulan düzenle birlikte bir süre sonra ülkede müellifi olarak Niyazov'un nispet edildiği *Ruhname* isimli kitap tüm Türkmenlerin maneviyat kaynağı ilan edildi. Bu kitap Anayasa'dan ve Kur'an'dan çok daha önemli görülüyor ve halk bu kitabı öğrenmeye zorlanıyordu. İlkokul, ortaokul ve liselerde zorunlu ders olarak okutuluyordu; üniversite sınavında, işe alımlarda yapılan mülakatlarda hep Niyazov'un *Ruhname*'si soruluyordu. Tüm şehir merkezlerindeki meydanlara *Ruhname*'yi temsilen kitap şeklinde heykeller dikilmişti. Bütün devlet görevlileri *Ruhname*'den alıntılar yapmaya zorlanıyordu. Niyazov bu tür uygulamalarını o kadar abartmıştı ki, takvimdeki ay isimlerini dahi değiştirdi ve ocak ayına kendi ismini, nisan ayına da annesinin ismini verdi. Bu tuhaf uygulama ülke çapında hayatın tüm alanlarında resmîleştirildi. Paraların üzerine kendi fotoğrafını bastırıldı -bu paralar günümüzde hâlâ mevcut. Niyazov'un ülke genelinde büyük çoğunluğu altın suyuna batırılmış irili ufaklı yaklaşık 15.000 heykeli bulunuyor.

Niyazov'un bu politikalarını az da olsa eleştirmeye kalkan herkese -içeride veya dışarıda- derhal en sert şekilde karşılık veriliyor, bu kişiler hemen tutuklanıyordu. Muhalefete yönelik acımasız baskıların uygulandığı ülkede, ne siyasetçiler ne de vatandaşlar en ufak bir siyasi faaliyette bulunabiliyordu.

Türkmenbaşı Niyazov'un 2007 yılında ölümünden sonra, halefi Kurbankulu Berdimuhammedov iktidara geldi. İlk yıl özgürlükler konusunda bazı vaatlerde bulunan Berdimuhammedov, bugüne kadar bu konuda ciddi hiçbir adım atmadı. Yalnız Niyazov'un *Ruhname*'si ve annesinin kutsallaştırılması konularında değişikliğe gidildi. Ancak bu sefer de Berdimuhammedov'un kendini kutsallaştırma girişimleri başladı. O da ülkeyi tıpkı selefi Niyazov gibi yönetmeye devam etti. Ülkede başkanın görüşleri ve istekleri her zaman yasaların önünde ve üstünde kabul ediliyor. Şimdi okullarda *Ruhname* yerine Berdimuhammedov'un kitapları okutuluyor ve yeni başkanın garip isteklerinden biri olarak 2015 yılından bu yana ülkeye siyah renkte araç sokulmüyor.

Toplam 10 ila 30 arasında STK ve gazetenin olduğu ülkedeki bütün yayınlar ve tüm sivil organizasyonlar tamamen hükümet yanlısı olduğundan, halk bu yapılara hiç itibar etmiyor. Ülkeye ancak 2007'de gelen internet halen çok yavaş ve *Youtube*, *Facebook*, *Twitter* gibi dünyada popüler sitelere erişim yasak; yurt dışıyla bağlantısı olmayan bir Türkmen'in bu tür ağlardan haberdar olmasına imkân dahi yok. Sansürün çok sert uygulandığı ülkeye yabancı gazetelerin girişi de yasak. Ülkede çanak anten kullanımına karşı

zaman zaman kampanyalar düzenleniyor. Caddelerde üniformalı polislerin veya devlet kurumlarına ait binaların fotoğraflarının çekilmesi de yine hükümet tarafından yasaklanmış durumda.

Rejim bir taraftan kendi vatandaşını dış dünyadan tecrit ederken bir taraftan da dünyanın Türkmenistan'daki hayattan haberdar olmaması için gayret ediyor. Pek çok ülkeye vize uygulayan Türkmenistan'a vize almak aylar sürebiliyor. Vize başvurularının olumlu sonuçlanması da garanti değil. Bu durum yalnız Batılı ülkeler için değil, komşu ülkeler ve eski Sovyetler Birliği ülkelerinin çoğu için de böyle. Ülkeye gelebilen yabancılara yönelik ise bir dizi kısıtlamalar ve sıkı uygulamalar söz konusu. Buna göre saat 22.00'den sonra otelden çıkmak, yerli ahaliye misafir olmak vb. yasak. Bu tür uygulamalar doğal olarak ülkeye gelen yabancı turist trafiğini oldukça olumsuz etkiliyor. 2016 yılında Türkmenistan'a giden yabancıların sayısının birkaç bini geçmediği belirtiliyor. Türkmenistan kendi vatandaşlarının da ülke dışına çıkmasını mümkün merteye zorlaştırıyor. Yurt dışına çıkmak isteyen Türkmenler özel izin almak zorunda. Ancak bu hiç de kolay bir iş değil. Hapishanede veya yurt dışında akrabası olanların ise izin almak gibi bir şansları hiç yok.

Ülkedeki Rus, Özbek, Beluc ve Azeri azınlıklar da kendi dillerinde eğitim almakta ve kamu kurumlarında iş bulmakta ciddi sıkıntılar yaşıyor. Eğitim düzeyinin oldukça düşük olduğu ülkede uyuşturucu kullanımı ise çok yaygın. Dinî özgürlükler ve yaşam tarzı ile ilgili de ciddi sorunlar yaşanıyor. 2000 yılında Kur'an-ı Kerim'in Türkmençeye yapılmış tek çevirisinin baskısı olan 40.000 Kur'an toplatılıp yakıldı. Akabinde 2002'de Başmüftü Nasrullah İbadullayev, cami ve mescitlerdeki hutbelerde Niyazov'un *Ruhname'sinin* okunmasına karşı çıktığı için tutuklandı. 2005 yılında tüm medreseler ve ilahiyat fakültesi kapatıldı, dinî kitapların basımı ve yurt dışından getirilmesi yasaklandı. Aileler çocuklarına mescitlerdeki hocalardan Kur'an dersi aldirmek için yetkililerden özel izin almak zorunda. Gençler sakal bıraktıklarında radikal oldukları gerekçesiyle tutuklanabiliyor.

Cami ve mescitlerin duvarlarında Kur'an ayetlerinin yanı sıra *Ruhname'den* satırlar yer alıyor. Dindar Türkmenler, genellikle ibadet için camilere değil birbirlerinin evine gidiyor, tabii ki gizliliği koruyarak. Öte yandan ülkede yapımı 100 milyon dolara mal olan, aynı andan 10.000 kişinin ibadet edebileceği dünyanın en büyük tek kubbeli camisi Türkmenbaşı Ruhi Camii, 100 kişiyi geçmeyen cemaatiyle büyük bir tezat oluşturuyor. Ayrıca ülkedeki imam ve hocaların çoğu yeterli dinî eğitime sahip değil.

Türkmenistan'da ciddi bir muhalefetle karşılaşmayan iktidar, sadece yurt dışına göçmüş Türkmenler tarafından sosyal medya aracılığıyla ve çeşitli etkinliklerle eleştiriliyor. Avrupa ülkelerindeki muhacirler, Cumhuriyetçi Parti ve lideri Nur Muhammet Hanamov (1994-2002 Türkmenistan'ın Türkiye'deki büyükelçisi) etrafında; Rusya, Ukrayna ve Kazakistan'daki muhalif Türkmenler ise Azat Vatan Hareketi etrafında birleşmiş durumda.

Totaliter yapısı ve tek adam yönetiminin sebep olduğu sıkıntılar dışında son yıllarda Türkmenistan'ın ekonomik politikaları da eleştiriliyor. Halen daha sosyalist ekonomik modelin uygulanmaya devam edildiği ülkede, özel sektörün faaliyet gösterebildiği alanlar çok sınırlı ve gelişme imkânları neredeyse hiç yok. Memurlar arasında rüşvet çok yaygın. Gıda dâhil tüm ihracat ve ithalat devlet kurumları üzerinden yapılıyor. Ülkede dünyada fazla örneği bulunmayan devlete ait bakkalları her tarafa görmek mümkün. Serbest piyasa ve rekabet ortamı olmadığı için de kalite ve çeşitlilik yok.

Türkmenistan ekonomisinin %80'e yakını gaz, pamuk ve petrole dayanmakta. Son iki yıldır dünya piyasalarında petrol fiyatlarının düşmesi sebebiyle ülkede kriz belirtileri açıkça görülmeye başlanmış. Bütçe açığı artık hayata doğrudan yansıyor. Maaşlar gecikmeli veriliyor, gıda fiyatları haftadan haftaya artıyor, bazı gıda kalemleri hızla tükenmeye ve bakkallar önünde kuyruklar oluşmaya başlamış durumda. Üst üste fiyatı artan sigara ve tütün mamulleri için kuyruklarda yaşanan arbedeler sıradan bir hal almış. Türkmen manatının hızla değer kaybetmesi sebebiyle ülkede dolar satışı yasaklanmış. Hatta bazı Avrupa ülkelerinde Türkmen Hava Yollarına ait uçaklara, hava limanlarına ödeme yapılmadığı için el konulduğu yönünde haberler duyuldu. Bu durumun dünya medyasına yansması, ülkenin itibarına büyük darbe vurdu. Türkmen halkı yıllardır bu sıkıntılarla baş başa; devletin hantal mekanizmaları ise sorunlara çözüm üretilmiyor.

Doğalgaz rezervleri açısından dünya dördüncüsü olan Türkmenistan için gaz, hem dış ilişkilerde hem de ülke ekonomisinde ve toplumun yaşam standartlarının korunmasında en önemli kaynak. Daha önce Türkmen gazının büyük kısmını satın alan Rusya, 2008 dünya ekonomik krizinden sonra Aşgabat'taki yetkililerle fiyat konusunda anlaşamayınca rakip Özbekistan'la anlaşma imzaladı. Türkmenler gazlarını artık sadece Çin ve İran'a satabiliyor. Ancak Çin aldığı gazın bedeli olarak boru hatlarının inşasını finanse

ettiğinden dolayı Türkmenistan'dan ihraç ettiği gaz için ödeme yapmıyor. Bugün Türkmen gazının en önemli müşterisi konumundaki ülke İran. Fakat iki devlet arasında ödemeler konusunda halihazırda kriz yaratacak derin anlaşmazlıklar bulunuyor. İran, ülkesinin kuzey bölgesindeki ahali için yıllardır Türkmenlerden gaz alıyor. Türkmenistan'ın zenginleşmesinin İran'a yapılan bu gaz satışlarıyla başladığı biliniyor. Ancak son iki yıldır Aşkabat, İran'la ödemeler konusunda sorunlar yaşadığını dile getiriyor. Bu iddiaları yalanlayan İran ise Aşkabat'ı rant peşinde olmakla itham ediyor. Son gelişmelerden biri olarak Aralık 2016'da Türkmenistan İran'ın 2 milyar dolarlık borcunu gerekçe göstererek İran'a giden gaz akımını durdurdu. İran bu duruma itiraz ederek meseleyi Uluslararası Tahkim Mahkemesi'ne taşıyacağını açıkladı.

Bu gelişmeden birkaç ay önce, Ağustos 2016'da, Rusya'nın *Gazprom* şirketi, gelecek iki yıl boyunca Türkmenistan'dan gaz satın alınmasının düşünülmeyeceğini açıklamıştı. Bu açıklamadan sonra İran'la yaşanan kriz, 2017 yılında Türkmen gazının tek müşterisinin Çin olacağını gösteriyor. Bu durum Türkmenistan'ın Çin'e ekonomik anlamda daha bağımlı olmasına yol açarken muhtemel gaz alımlarında Çin'in fiyat indirme politikalarına direnebilme gücünü de azaltıyor.

Yakın bir gelecekte Türkmen gazının alternatif pazarlara satılması ise imkânsız görünüyor. Çünkü gazın Avrupa'ya ulaştırılması için Trans Kaspî boru hattının inşası gerekiyor. Hazar Denizi dibinden geçecek bu boru hattı için milyarlarca dolarlık yatırım gerekiyor. Ayrıca Hazar'a kıyısı olan ülkeler bu denizin statüsü üzerinde mutabakata varmadan, bu boru hattının inşası da mümkün görünmüyor. Beş kıyıdaş ülke Sovyetler Birliği'nin dağılmasından bu yana Hazar Denizi'nin statüsü konusunda halen bir anlaşmaya varabilmiş değil. Öte yandan Aşkabat, 2015 yılında Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan (TAPİ) üzerinden geçecek bir boru hattının inşaatına başlanacağını duyurmuştu. Ancak yaklaşık 1.800 kilometre uzunluğunda ve 10 milyar dolar maliyetle gerçekleştirilebilecek bu devasa projenin hayata geçmesi önünde maddi ve siyasi riskler dışında ciddi bölgesel güvenlik sorunları da bulunuyor. Bütün bunlar da söz konusu açıklamanın sadece göz boyama ve reklam amaçlı olduğunu düşündürüyor.

TAPİ projesinin en riskli ve belirsiz kısmı, Afganistan topraklarından geçecek olan 735 kilometrelik bölüm. Afganistan'da yıllardır süren istikrarsızlığın sınır komşusu Türkmenistan'a etkileri ise özellikle son iki yıldır daha belirgin şekilde kendini gösteriyor. Askerî uzmanlar 25.000 kişilik ordusuyla Türkmenistan'ı Orta Asya cumhuriyetleri arasındaki en zayıf ülke olarak değerlendirirken hiçbir sıcak çatışma tecrübesi olmayan Türkmen ordusu ne silah ve teçhizat olarak ne de eğitim ve disiplin açısından bu tehdidi bertaraf edebilecek güçte.

Bugüne kadar hiçbir devletle askerî iş birliğine girmemiş olan Türkmenistan, bağımsızlığın kazanılmasından sonra kendisini "tarafsız devlet" ilan ettiği için güçlü bir ordu kurmaya da gerek görmemiş. Ülkenin bu tarafsız devlet statüsü, Birleşmiş Milletler tarafından da resmî olarak onaylanıp tanınmış.

Ancak Türkmenistan, Afganistan'la olan sınırında güvenlik ve emniyeti sağlayabilmiş değil. Türkmen sınırının diğer tarafındaki Bağdis ve Feryab vilayetlerinde Türkmen Talibanları olarak adlandırılan çoğu Afganistan Türkmeni yaklaşık 2.000-3.000 kişiden oluşan silahlı gruplar, bölgede kendi kontrollerini sağlamak için çabalıyor. 2014-2016 yılları arasında Afganistan, Kazakistan, Tacikistan ve Rus medyası ile diğer ülkelerdeki Türkmen muhalefeti Türkmenistan-Afganistan sınırında yaşanan silahlı çatışmalardan ve Türkmen tarafının verdiği kayıplarından söz ederken, Aşkabat'taki resmî makamlar bu olaylar karşısında ya susmayı tercih etti ya da hiçbir problem yokmuş gibi açıklamalarda bulundu. Sınır bölgesinde yaşanan gerginlikler karşısında Aşkabat'ın rehaveti ve buradaki olayları görmezden gelen tavrı, komşu Özbekistan ve Kazakistan'ı da bir hayli rahatsız ediyor. Zira bu ülkeler muhtemel bir Taliban ilerlemesini kendileri için tehdit olarak görüyorlar. 2016 yılında Rusya, ABD, Kazakistan ve Özbekistan Türkmenistan'a çeşitli askerî iş birliği tekliflerinde bulunsa da Türkmenistan 20 senedir sürdürdüğü tarafsız duruşunu devam ettirmeye kararlı görünüyor.

2017 itibarıyla Türkmenistan'daki manzarayı şu şekilde özetlemek mümkün:

- Otoriter ve tek kişi yönetimi sürüyor.
- Kapalılık korunuyor.
- Özgürlüklerin kısıtlanmasına devam ediliyor.

- Ekonomide Çin'e bağımlılık artıyor.
- Ekonomik sıkıntılardan doğan sosyal gerginlikler tırmanıyor.
- Köhnemiş sosyalist modelde ısrar ediliyor.
- Afganistan sınırındaki riskler artıyor.
- Askerî yatırımlar önemsenmemeye devam ediliyor.